

השואה הפרטית של ילדי הניצולים

שי רודין

כיצד אפשר לכתוב על השואה מנקודת מבטם של בני הדור השני, אלו המלווים את הוריהם, ומנסים בה בעת לדחוק את העבר אל השוליים, אך גם להבינו; להתנתק ממנו, אך גם להתקרב אליו – בין אם ברצון ובין אם מתוך חוסר רצון.

קובץ הסיפורים **כובע זכוכית**, מאת נאווה סמל (שמלאו 25 שנים להופעתו), הוא בין היצירות הראשונות שנדרשו ליחסים המורכבים שמנהלים בני הדור השני (בישראל ובגרמניה) עם עברם של הוריהם – המחלחל אל ההווה. ניכר כי הכלי המרכזי של נאווה סמל בקובץ זה, מגולם בשמו של אחד הסיפורים – "שואה פרטית". כביכול, לפנינו אוקסימורון. השואה הלאומית של העם היהודי, חרף היותה שייכת לזמן עבר, נוכחת בהווה הסיפורי כשואה פרטית. זהו סיפור אישי, סיפור משפחתי, שאינו מעובד דרך פריזמה לאומית. גם כאשר מתרחקת גיבורת הסיפור "שואה פרטית", דפנה, מישראל, בתקווה

ד"ר שי רודין, מהחוג לספרות עברית והשוואתית באוניברסיטת חיפה, הוא חוקר ספרות נשים ישראלית.

להפוך לשחקנית מפורסמת בלונדון, אין מדובר בהצבעת אי-אמון נגד ישראל, אלא ברצון להתרחק מעברה של אמה, הממשיך לרדוף אותה בהווה, עד כי חיי האם נדמים כמקבילים למהלך חייה שלה. בסופו של דבר, היא מוותרת על האודישן כדי לחזור ולהיות עם אמה שחלתה, שכן באמצעות השואה הפרטית שחוותה על בשרה – חטיפתה על ידי גבר זר והינצלותה, היא מצליחה להבין לראשונה את חרדתה של אמה, הבנה המתאפשרת דווקא מחוץ לגבולות ישראל.

העבר של ההורים הוא גם עברו של הדור השני

מעגל הקסמים שאין מפלט ממנו משרטט תמונה בלתי נמנעת של חזרתיות. ההורים שבאו לחיות בישראל והקימו משפחות אינם יכולים להתנתק מעברם. העבר מחלחל כאשר הבת מבקשת לצאת לטיול עם בנות כיתתה ובתגובה נכלאת בחדרה על ידי אביה שמפחד לאבד אותה, כפי שאיבד את אחותו. העבר פורץ גם בסוף ימיה של קשישה המפסיקה לאכול ואוגרת מזון עבור שני ילדיה. ואף מציאת פושע מלחמה נאצי, המגייס ניצולה להעיד במשפטו, עדות בעלת פוטנציאל לערער את יסודות הקיום לא רק של הדור הראשון, אלא גם של הדור השני, המנסה להתנתק מן העבר הטראומטי, ועם זאת, שוקע בו ומבין כי העבר של הוריו הוא גם עברו שלו. השואה היא שואה פרטית, ומכאן שהיא מלווה את המשפחות המתוארות בקובץ באופן פרטי – משפחה-משפחה וסיפורה, ללא ניסיון להציג מודל של "ניצול" או "בן-ניצולים", אך מתוך ההבנה שביוגרפיה אינה ניתנת לשכתוב, גם לא עשרות שנים אחרי המלחמה, כשהקיום היהודי בישראל – מובטח.

על מנת לתאר שואה שאינה מספרית ולהימנע מתיאורים כרונולוגיים ו"מייצגים" פונה סמל אל האימפרסיוניזם. היא נוהגת לתאר פנים בחיי גיבוריה המאירים חיים שלמים, ונמנעת מעיצוב חודרני של דמויותיה. הסיפורים מסופרים בשפה קריסטלית, עשירה וציורית, המפנה עורף לעברית העדכנית ולסלנג הכובש לאטו את ספרותנו. כמו כן, המרחב המתואר בסיפוריה דקדנטי ומופשט מסממניו המזהים. באופן כזה אף המרחב הציבורי הופך להיות פרטי, מעין דמות נוספת בסיפורים המתוארים. האירוע החד-פעמי הוא המשמש מוביל עלילתי אל תוך חיי הדמויות והוא החושף את האורות והצללים המלווים את חייהן.

ילדות שנגזלה

ניכר כי בספרה הראשון והחלוצי, הציבה לעצמה סמל מטרת-על והיא: פירוקם של סטראוטיפים. גם כאשר ניצולת השואה בסיפור "רעב" מרעיבה את עצמה ואוגרת אוכל, גם ברגעים בהם נראה כי נפשה חולה וכי משאלת המוות שלה עוטפת את מהותה, היא שומרת על חדות ראייתה, מסוגלת לנתח את הסובבים, חשה כי הרופא שלצדה הוא הזקוק לרפואה. גם ההורים הנפרדים מבנם בשדה התעופה בדרכם להעיד, המצטיירים למראית עין כחלושים וכנזקקים להגנתו, מתפענחים דווקא כיסוד השומר על בנם, שכן התפרקותו חלה דווקא עם עזיבתם, והמשוואה של הבן התומך בהורים הנזקקים מופרת.

בני הדור השני הנזכרים בילדותם, שלעתים נגזלה מהם בשל המודעות ל"שם", עושים זאת בחדרי חדרים, בתודעתם, בליווי פסיכולוג או בן-זוג, וניכר רצונם להשתחרר מגורלם של הוריהם. השחרור יכול להתרחש על ידי בריחה מרחבית מישראל, או על ידי יצירת מראית עין של התנתקות. בסופו של דבר, גם בתה של הניצולה אוגרת במזווה אוכל רב, שכן לא מדובר כאן רק בחינוך, אלא בתחושת קשר אל אמה המתה.

האווירה הדקדנטית אינה כובשת את הסיפורים כולם, שכן החתירה למציאת אהבה והשאיפה לשפה משותפת עם דור ההורים מציגות לפנינו שורה של שואות פרטיות, אך גם פנורמה של אהבות פרטיות. התקשרותו של הרופא המטפל אל הניצולה ובתה, היא המסמלת את הטוב שיכול לנבוע מתוך האפלה, כמו גם נישואיה של צעירה גרמנייה לצעיר ישראלי.

ההשלמה עם דור ההורים – עם מנהגיהם ה"יהודיים" ועם חוויותיהם מתקופת השואה המדהדות בהווה – מולידה את היכולת לאהוב הן את עצמך והן את זולתך, ולשמר את זיכרון השואה לא ככרוניקה לאומית שיש לשנן, כי אם ככובע זכוכית שיש לשומרו, אשר עוטף את ראשי הדמויות, כמעט בלתי נראה, אבל רק כמעט.

הקושי של נשים סופרות לחדור לקאנון הגברי

מאז פרסום **כובע זכוכית**, העיסוק בדור השני הפך מקובל וזכה לייצוגים רבים בספרות ובקולנוע, ואף הפסיכולוגיה עוסקת בהשלכותיה של השואה על ילדי הניצולים. עם זאת, ייחודו של הקובץ הוא בעיסוקו בדור השני כחלק בלתי

נפרד מן הדור הראשון, כשבין השניים מתקיימים יחסי אהבה ולעתים שנאה; חמלה ולעתים טינה, וכן, בחתירתה הבלתי נלאית של סמל לפרטיותן של דמויותיה וסיפוריה. להתנתקות ממיתוסים ודעות קדומות לטובת הקשבה חרישית אל סיפורים משפחתיים אחדים, המחזירים את פרטיותה של השואה ומנתקים בינה לבין האתוס הציוני – על דבשו ועל עוקצו. אם נסכם זאת במילותיו של המספר בסיפור "מסע לשתי ברלין":

הנה נותרתי לבדי. כל העת היתה עמי, גם כאשר לא היתה. גם כאשר בגרתי והייתי לאיש, כאילו כבלה עצמה אלי בהיוולדי. ברצותי או שלא ברצותי. ואין לקרוע, ואין להשליך, ואסור להתיר (עמ' 159).

הערת הסיום המתבקשת נוגעת למעמדו של קובץ חשוב זה, או ליתר דיוק, להתעלמות הבוטה ממנו. נראה כי מחקר הספרות הישראלית מתעקש להתרכז בארבעה סופרים ולהתעלם מכתבתן של סופרות עבריות או ישראליות, ומכאן שנכסי צאן ברזל כ**נובע זכוכית** לא יזכו לחדור אל הקאנון הגברי ונידונים לשכחה בטרם זכו לתהודה כלשהי. בכנס שנערך באוניברסיטת תל-אביב והוקדש ליצירתו של דוד גרוסמן, דיבר א"ב יהושע על הפינוק המחקרי לו זוכים סופרי דורו, פינוק אותו הוא הסביר כנובע מפאת היעדרה של קלאסיקה עברית המעסיקה את חוקרי הספרות. הסבר נוסף שברצוני להעלות לפינוק זה הוא המיסוגניה הספרותית המאפיינת את הספרות הישראלית, על סופריה וחוקריה, שכן "קלאסיקה" עברית קיימת גם קיימת. אך מי יערוך כנס הדן ביצירותיה של דבורה בארון כשאפשר לשלוף במחי יד הרצאה שנכתבה, לפני כמה שנים, על אודות סופר ישראלי "קלאסי" ולהשמיעה שוב ושוב ושוב?

